

УДК 376-056:[373.3.016:81]

DOI: 10.31499/2307-4906.1.2021.228837

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Голуб Володимир, доцент, кандидат біологічних наук, доцент кафедри теорії початкового навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-1701-9173

E-mail: volodymyr_25@ukr.net

Голуб Надія, доцент, кандидат біологічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-9802-9519

E-mail: golub-vol-nad@ukr.net

У статті проаналізовано стан досліджуваної проблеми у науковій літературі. Уточнено зміст дефініцій «комунікативні вміння», «комунікативно-мовленнєві вміння» та «комунікативно-мовленнєвий розвиток». Розглянуто особливості розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь у дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзії.

Визначено педагогічні умови формування комунікативно-мовленнєвих умінь у молодших школярів в інклюзивних класах на уроках навчального предмета «Я досліджую світ».

Ключові слова: комунікативно-мовленнєві вміння, розвиток мовлення, комунікативно-мовленнєвий розвиток, інклюзивне навчання, інклюзивний клас, особливі освітні потреби, педагогічні умови, діти молодшого шкільного віку, навчальний процес.

FORMATION OF THE COMMUNICATIVE SPEECH SKILLS FOR PRIMARY SCHOOL AGE CHILDREN IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION

Holub Volodymyr, Associate Professor, PhD in Biological Sciences, Associate Professor at the Theory of Primary Education Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-1701-9173

E-mail: volodymyr_25@ukr.net

Holub Nadiia, Associate Professor, PhD in Biological Sciences, Associate Professor at the Special and Inclusive Education Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-9802-9519

E-mail: golub-vol-nad@ukr.net

The state of the problem under study in the psychological and methodological literature is analyzed in the article. The content of the definitions: “communicative skills”, “communicative-speech skills” and “communicative-speech development” has been clarified. The developmental features of communication and speech skills for primary school children in inclusive educational conditions are considered. The methodological techniques for the formation and development of communicative-speech skills in inclusive classes of elementary school are determined.

Effective types of corrective assistance for children with special educational needs in the lessons of the

subject "I explore the world" are the actualization of the motive of communicative action, the creation of emotional play situations, the organization of attention and increased speech control, and a decrease of the volume and the rate of work. For children of primary school age with special educational needs, long-term types of assistance are advisable for the formation of arbitrary forms of communication activity.

In order to develop communicative speech skills, it is recommended to use in classrooms such methodological techniques as working with a terms dictionary, explaining the meaning of concepts, introducing new terms into one's own statements, analyzing natural objects, composing stories on a given topic using the studied concepts.

Organizational forms and methodological techniques for the formation of communicative speech skills are analyzed – a system of differentiated tasks, conversations based on illustrative material, role-playing games, group work, research projects, excursions, multimedia methods etc. The pedagogical conditions for the formation of communicative speech skills for primary school age children in inclusive classes at the lessons of the subject "I explore the world" are determined and characterized.

In order to develop the communicative speech skills of schoolchildren studied in an inclusive learning environment, it is necessary to provide the early inclusion of primary schoolchildren with special educational needs in the process of systematic correctional and developmental work.

Keywords: *communicative speech skills, speech development, communicative speech development, inclusive education, inclusive class, special educational needs, pedagogical conditions, primary school age children, educational process.*

Державний стандарт початкової освіти акцентує увагу на важливості формування ключових компетентностей молодших школярів і передбачає розвиток комунікативних умінь з метою успішної соціалізації дитини. У стандарті підкреслюється, що «спільними для всіх ключових компетентностей є такі вміння, як читання з розумінням, вміння висловлювати свою думку усно і письмово, критичне та системне мислення, творчість, ініціативність, здатність логічно обґрунтовувати позицію, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами» [7, с. 3], а також зазначається, що «здобувач освіти взаємодіє з іншими особами усно, сприймає і використовує інформацію для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях» [7, с. 4].

В основі Державного стандарту лежить системно-діяльнісний підхід, за допомогою якого проходить формування особистості учня. Така особистість має відповідати запитам сучасного інформаційного суспільства, бути ініціативним та компетентним громадянином України.

Компетентність спілкування державною мовою є однією з основних компетентностей Нової української школи. У цьому зв'язку комунікативно-діяльнісний підхід до навчання спонукає педагогів формувати мовленнєву компетентність у молодших школярів з метою розвитку гармонійно розвиненої особистості.

У Державному стандарті початкової загальної освіти зазначено, що оптимальний рівень загальноосвітньої підготовки дітей з особливими освітніми потребами забезпечується шляхом засвоєння змісту освітніх галузей у поєднанні з проведенням корекційно-розвиткової роботи [7].

Згідно з Національною доктриною розвитку освіти у XXI сторіччі вдосконалення освітньої системи передбачає максимальне врахування особистісних і психофізичних особливостей дітей з метою створення для них належних умов для навчання та розвитку [16].

У новій Концепції української школи зазначається, що освітніми результатами

початкової школи є повноцінні мовленнєві вміння і навички [17]. На пріоритетному місці серед інших умінь і навичок, яких повинні набути діти молодшого шкільного віку за час навчання у початковій школі, є комунікативні. Це засвідчує, що комунікативний розвиток був і залишається важливою умовою успішного навчання учнів початкових класів.

Дослідження проблем комунікативного розвитку молодших школярів зумовлюється необхідністю своєчасно сформувати в них базові здатності до засвоєння знань у процесі взаємодії та взаєморозуміння між однолітками та іншими людьми, до інтеріоризації у них етичних норм міжособистісної взаємодії.

Науковці продовжують шукати шляхи забезпечення ефективної організації процесу навчання та надання якісної освіти молодшим школярам з особливими освітніми потребами (ООП) з урахуванням сучасних світових освітніх тенденцій та найкращого практичного досвіду. Актуальність проблеми зумовлена змінами в контингенті загальноосвітньої школи, зростанням чисельності учнів з особливими освітніми потребами, які до відносно недавнього часу не включалися в спеціально організованій освітньо-розвитковий простір.

Об'єктом аналізу, узагальнення й систематизації нашого дослідження слугували наукові роботи Г. Демидчик [6], Л. Калмикової [11] Г. Михайловської [15], Т. Піроженко [18], Н. Притулик [19], Л. Спірової [21] В. Сульниченко [22], І. Цепової, О. Харченко [23].

Мета нашого дослідження – обґрунтування сутності комунікативно-мовленнєвих умінь та їхній розвиток у дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивного навчання.

Відомо, що у життєдіяльності дітей молодшого шкільного віку мовлення є інструментом спілкування, пізнання, регуляції їхньої поведінки, засобом розвитку та виховання. У цьому зв'язку пріоритетного значення набуває формування комунікативних умінь молодших школярів з урахуванням психолінгвістичної науки, яка розкриває шляхи реалізації комунікативного підходу до вивчення й розвитку мовлення дітей.

Дефініція «комунікативно-мовленнєві вміння» трактувалося дослідниками по-різному. Зокрема, «комунікативно-мовленнєві вміння» досить часто розглядають як «комунікативні вміння» [6; 15; 19; 22], «мовленнєві вміння» [11; 14], «мовленнєва діяльність» [14], «комунікативно-мовленнєва компетенція» [3; 9; 20], «комунікативні універсальні навчальні вміння» [1; 12].

У своїх дослідженнях А. Богуш [2] та Н. Гальскова [4] зазначають, що комунікативні вміння визначають спроможність людини здійснювати спілкування як складну багатокомпонентну діяльність, на характер якої впливають різноманітні чинники.

Комунікативно-мовленнєві вміння, за твердженням Г. Демидчик, є здатністю мовця забезпечити правильне застосування вербальних і невербальних засобів для «ефективної взаємодії з учасниками акту спілкування засобом комунікації» [6, с. 42].

М. Вашуленко [3] та В. Скалкін [20] вважають, що комунікативні вміння є компонентом мовленнєвої компетентності.

І. Луценко розглядає комунікативно-мовленнєві вміння як «вміння керувати мовленнєвою діяльністю у процесі розв'язання комунікативних завдань» [14, с. 16].

За визначенням Т. Михайловської, комунікативно-мовленнєві вміння – це «творчі уміння, які включають у себе сукупність комунікативно-мовленнєвих дій, спрямованих на сприйняття, відтворення та створення висловлювань в усному і писемному мовленні» [15, с. 41].

Н. Притулик розглядає комунікативно-мовленнєві вміння як «уміння, необхідні для ефективного здійснення мовленнєвої діяльності в умовах міжособистісної взаємодії» [19, с. 12]. На думку автора, основою комунікативно-мовленнєвих умінь є частково-мовленнєві вміння та загально-мовленнєві.

У дослідженні В. Сульниченко комунікативно-мовленнєві вміння розглядаються як уміння створювати ситуацію спілкування через використання системи комунікативних вправ [22].

Мовленнєва діяльність є засобом формування особистості, здатної правильно та доречно висловлюватися, вільно й ефективно спілкуватися; готової до умов життєдіяльності в соціумі. Як стверджують І. Цєпова та О. Харченко, мовленнєва діяльність – це спосіб реалізації суспільно-комунікативних потреб у процесі спілкування [23]. У цьому зв'язку розвинена мовленнєва діяльність виступає у дітей як загальне явище, пов'язане зі спільною властивістю людей безвідносно до конкретної мови. Водночас, це індивідуальне, унікальне надбання, притаманне конкретній дитині, вироблене і привласнене нею з урахуванням конвенціональних вимог до комунікативної доцільності та психологічної комфортності мовленнєвого спілкування [11].

За Т. Беркалієвим, комунікативні універсальні навчальні вміння – це вміння вступати в діалог і вести його, враховуючи особливості спілкування з різними групами людей [1].

У наукових дослідженнях Ю. Касаткіної комунікативні універсальні навчальні вміння трактуються як правильний розподіл ролей всередині колективу, уміння слухати і правильно вступати в діалог, уміння вибудовувати продуктивну взаємодію з дорослими та ровесниками [12].

Серед усіх універсальних навчальних умінь одними із визначальних є уміння комунікативного характеру. Рівень розвитку комунікативних умінь впливає не лише на засвоєння знань учнями, але й на загальний розвиток особистості та успішність її адаптації в соціумі. Усі вміння особистості формуються у процесі її діяльності, а комунікативні вміння удосконалюються завдяки взаємодії учнів на уроках, у позаурочній та позакласній діяльності.

Комунікативно-мовленнєвий розвиток тісно пов'язаний із комунікативно-мовленнєвими вміннями дітей молодшого шкільного віку. Зокрема, О. Леонтєв вказує, що «у процесі комунікативно-мовленнєвого розвитку формуються вміння адекватно добирати мовні або мовленнєві засоби, визначати комунікативне завдання, усвідомлювати власне мовлення, надавати йому довільної форми» [13, с. 386].

І. Зимня зазначає, що у комунікативно-мовленнєвому розвитку відбувається взаємодія всіх видів мовленнєвої діяльності. Крім того, як вказує автор, відбувається «розвиток способів формування і формулювання думки та їх усвідомленої диференціації для різних умов спілкування» [10, с. 127].

Т. Піроженко поняття «комунікативно-мовленнєвий розвиток» розглядає як «мовленнєвий розвиток», який відбувається у процесі як довільного мовленнєвого спілкування, так і у процесі спеціально організованого та керованого навчання [18, с. 7].

Т. Донченко дійшла висновку, що під комунікативно-мовленнєвим розвитком дітей молодшого шкільного віку слід розуміти розвиток здатності до повноцінного спілкування за допомогою мовних засобів; формування комунікативно-мовленнєвої компетентності; вироблення основних видів мовленнєвих (слухати, читати, говорити і писати) та комунікативних (здатність виконувати мовленнєві дії, спрямовані на розв'язання комунікативних завдань) умінь [9].

Науковці зазначають, що за результатами комунікативно-мовленнєвого розвитку учні мають опанувати вміння розрізняти усне та письмове мовлення; підтримувати діалог, переказувати тексти; дотримуватись норм етикету у спілкуванні; складати розповіді на визначену тему з дотриманням граматичних і комунікативно-мовленнєвих умінь, уміти зв'язно висловлюватись [2; 6; 9; 14; 15; 18].

У корекційній педагогіці та логопедії мовленнєву діяльність дітей, компетентність у мові та мовну активність (застосування мови) розглядають як взаємозалежні явища мовлення. Мовленнєва компетентність є результатом розвитку її практичного застосування в мовленнєвій діяльності.

Нині успішно впроваджується інноваційна модель навчання – інклюзивна, яка забезпечує для дітей з особливими потребами доступ до якісної освіти шляхом їх зарахування у загальноосвітню школу. Визнано, що молодші школярі в таких умовах краще опановують комунікативні та соціальні навички [8].

Теоретичні дослідження та практичний досвід показують, що знання й уміння з будь-якої шкільної дисципліни будуть міцнішими й дієвішими, якщо предмет навчальної діяльності засвоюється через спілкування.

Специфіка предмета «Я досліджую світ» полягає в його комплексній спрямованості. У предмет включені природознавчі, суспільствознавчі, історичні відомості. Вони забезпечують учнів матеріалом природничо-наукових і соціально-гуманітарних наук, який необхідний для повного бачення світу з усіма його взаємозв'язками.

Питання формування комунікативних умінь у дітей молодшого шкільного віку на уроках навчального предмета «Я досліджую світ» в умовах інклюзивного навчання залишаються системно не вивченими. Наявні дослідження зорієнтовані переважно на вивчення розвитку діалогічного та монологічного мовлення, що не забезпечує формування належних комунікативних умінь, які були б необхідними для доцільної мовленнєвої компетентності у молодшому шкільному віці. У цьому зв'язку пошук результативних методик розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь у молодших школярів набуває особливої значущості в інклюзивних класах.

В умовах інклюзивного навчання при формуванні комунікативно-мовленнєвих умінь у дітей молодшого шкільного віку доцільно чітко виокремлювати, які основні форми навчальної комунікації необхідно використовувати у навчальному процесі. Найбільш вдалим для формування комунікативно-мовленнєвих умінь у дітей з особливими освітніми потребами на уроках навчального предмета «Я досліджую світ», на нашу думку, є такі методичні прийоми та організаційні форми, як: система диференційованих завдань, бесіди, дискусії, рольові ігри, групова робота, дослідницькі проекти, спостереження, екскурсії.

У доборі методів і форм навчання в інклюзивних класах доцільно враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів, їхній рівень мовленнєвого розвитку,

належність до нозологічної групи тощо. Недостатній розвиток словесного узагальнення, обмежений термінологічний словник, порушення логічного мислення, слухо-мовленнєвої пам'яті, слухо-рухової та зорово-рухової координації, порушення логічного зв'язку, непослідовність у мовленні ускладнюють процес формування системи знань в учнів з особливими освітніми потребами. Досить часто це проявляється у труднощах при визначенні ними понять, при описі та порівнянні об'єктів і явищ природи, узагальненні та систематизації навчальної інформації [5].

Л. Спірова наголошує, що у дітей з порушенням мовлення простежується знижений обсяг усіх видів пам'яті, у порівнянні з нормою [21]. Важливою причиною недостатньої продуктивності мимовільної пам'яті є знижена пізнавальна активність. Під час навчального процесу в інклюзивному класі необхідно враховувати, що учні з нормотиповим розвитком запам'ятовують матеріал легко, а для учнів з особливими потребами запам'ятовування потребує певних зусиль. Крім того, наочний матеріал запам'ятовується учнями з ООП значно краще, ніж вербальний. Тому методично доцільно як опору постійно використовувати ілюстративний матеріал. Демонстрація ілюстративного матеріалу має супроводжуватися бесідами, які заохочують дітей міркувати, пояснювати та обґрунтовувати.

Ефективними видами корекційної допомоги дітям з особливими освітніми потребами на уроках навчального предмета «Я досліджую світ» є актуалізація мотиву комунікативної дії, створення емоційних ігрових ситуацій, організація уваги та посилення мовного контролю, зменшення обсягу і темпу роботи. Для учнів з особливими освітніми потребами доцільні довготривалі види допомоги для формування довільних форм комунікативної діяльності. Під час проведення руханок та фізкультхвилинок необхідний тренінг тонкої моторики, зорового, просторового і слухового сприйняття, рухової координації та інших функціонально ослаблених функцій [5].

На уроках «Я досліджую світ» широко застосовуються знання з рідної мови у різних видах мовленнєвої діяльності, формуються вміння порівнювати, класифікувати, систематизувати та узагальнювати природні явища. Опанування мовленнєвих умінь здійснюється у процесі навчання на комунікативній основі.

З метою розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь учнів в умовах інклюзивного навчання на уроках навчального предмета «Я досліджую світ» доцільно керуватися наступними педагогічними умовами:

- забезпечити раннє залучення молодших школярів з особливими освітніми потребами у процес систематичної корекційно-розвиткової роботи;
- враховувати індивідуальні особливості учнів інклюзивного класу для комфортного психологічного клімату;
- надавати можливість вибирати партнерів для спільної діяльності у групі на основі власних уподобань;
- враховувати специфіку предмета «Я досліджую світ» при проведенні уроків (практичні та лабораторні роботи, спостереження, демонстраційні досліди, екологічне прогнозування, екскурсії, практична діяльність з охорони довкілля);
- створювати комунікативно-розвивальне середовище;
- забезпечувати комунікативно-діяльнісний підхід до навчання та зворотний зв'язок.

Завдання вчителя в інклюзивному класі – сприяти вивченню рідної мови, досягти того, щоб діти опанували необхідні граматичні форми, позбулися одноманітності у власному мовленні, навчити учнів обґрунтовувати свої думки, робити висновки.

З метою розвитку мовленнєво-комунікативних умінь в інклюзивних класах ефективними будуть такі методичні прийоми, як робота зі словником термінів, пояснення значень понять, введення нових термінів у власні висловлювання, аналіз природних об'єктів, складання розповідей на задану тему з використанням вивчених понять.

Джерелами збагачення словникового запасу дітей молодшого шкільного віку з ООП стають навколишній світ, спостереження, ілюстративний матеріал, наочні посібники, технічні засоби навчання тощо.

Розвиток мовленнєво-комунікативних умінь у процесі формування природничих понять на уроках «Я досліджую світ» передбачає поступове введення в активний словник молодших школярів з ООП уявлень, понять, назв, явищ природи тощо. На уроках засвоюються вміння складати розповіді при проведенні спостережень, робити узагальнення за розробленим планом. Через неоднорідність можливостей учнів в інклюзивному класі, матеріал програми регламентується як за часовими рамками, так і за типами уроків.

Об'єктом аналізу на уроках «Я досліджую світ» є предмети, речовини, явища природи, різноманітні процеси та діяльність людей. У процесі порівняння об'єктів вдало поєднується аналіз і синтез. Розвиток порівнянь у дітей молодшого шкільного віку значною мірою залежить від того, наскільки часто даються учням завдання на порівняння різних об'єктів природи, їхніх груп, та як визначалися орієнтири для зіставлення об'єктів, виділення в них подібних і відмінних ознак. Формування вміння порівнювати у молодших школярів підносить їхню аналітико-синтетичну діяльність на вищій рівень. Порівнюючи нові та раніше відомі предмети або явища, молодші школярі не тільки аналізують їх, а й синтезують, висловлюючи результати цих процесів у формі суджень [5].

У процесі навчання в інклюзивних класах у молодших школярів з ООП поступово вдосконалюються способи узагальнення. Від наочно-мовних способів узагальнення учні поступово переходять до уявно-мовних, а згодом – до понятійно-мовних. Відповідно у молодших школярів змінюються і результати узагальнень. У цьому зв'язку потрібно добирати дидактичний матеріал, орієнтуючись на індивідуальні пізнавальні запити та можливості дітей молодшого шкільного віку в інклюзивному класі. Успішною умовою розвитку узагальнень у молодших учнів з ООП є систематичне виконання ними завдань на узагальнення наочних даних та словесно означених об'єктів. Наприклад, назвати предмети з наступним узагальненням, назвати видові поняття після узагальнення, підбирати видові назви до родових, назвати предмети з наступним узагальненням, узагальнити через протиставлення. Узагальнення краще засвоюється, якщо учні мають змогу висловлювати свої здогадки про нові об'єкти, їхню належність до певних груп уже відомих предметів або явищ.

При викладанні інтегрованого курсу активно використовуються нестандартні організаційні форми навчання та різні способи взаємодії учасників навчального процесу, особливо ті, які містять елементи гри. У молодших школярів гра ще

залишається домінантним видом діяльності, тому навчання через гру більше зацікавлює учнів і дає вагоміші результати. В умовах інклюзивного навчання ефективними будуть сюжетно-рольові та творчо-рольові ігри, які мотивують до спілкування та розвивають зв'язне мовлення. Водночас для формування виразності мовлення, правильного темпу та дикції доцільнішими будуть дидактичні ігри. Доречним буде застосування розвивальних, комп'ютерних ігор, мультимедійних презентацій, що дозволить використовувати поряд з традиційними педагогічними технологіями новітні пошукові. Творчі методи навчання, як зазначала О. Калмикова, дають змогу реалізувати особистісно-орієнтований та диференційований підхід у вивченні мови [11]. Вони дозволяють зробити навчальний процес цікавим, залучити дітей з особливими освітніми потребами до активної діяльності, активізувати їхню пізнавальну діяльність, формувати монологічне мовлення тощо. В умовах інклюзивного навчання комп'ютерні ігри забезпечать учням з ООП доступ до інформації на рівних умовах з іншими учнями класу. Разом з цим виникає можливість навчатися в оптимально зручному темпі та виконувати завдання, які адаптовані до особливостей дітей певних нозологій. Комп'ютерні ігри дають змогу розкрити прихований потенціал дітей з ООП та полегшити процес їхньої комунікації під час навчання в інклюзивному класі.

Проте попри загалом позитивні результати використання мультимедійних методів в освітньому процесі, О. Калмикова висловлює цілком слушні застереження про те, що навчальні комп'ютерні ігри не можуть замінити традиційну форму навчання з організацією міжособистісного спілкування. Автор наголошує, що в комп'ютерних іграх втрачається багатство комунікації [11]. Окремі закордонні дослідники [24; 25] вказують, що використання інформаційно-комп'ютерних технологій вимагає зміни стратегій інклюзивної освіти, модифікації змісту освіти та методів навчання. Лише при врахуванні потреб усіх учнів з ООП та вмілому використанні інформаційно-комп'ютерних технологій учителями можна досягти позитивних результатів. У цьому зв'язку інформаційно-комунікаційні технології в інклюзивних класах використовуються як додатковий метод роботи з формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів.

З метою мотивації освітньої діяльності та активізації пізнавальних інтересів молодших школярів створюється оптимальне освітнє комунікативне середовище, яке забезпечує умови для організації роботи у парах та групах. Проводиться така робота не тільки за партами, а й на килимку, а також за межами класної кімнати та школи. На уроках предмета «Я досліджую світ» групова робота досить часто застосовується при проведенні практичних робіт та екскурсій. При однорідній груповій роботі групи виконують однакові завдання (практичні роботи), а при диференційованій роботі різним групам видаються різні завдання (екскурсії). Такі методичні прийоми дозволяють залучати до активної роботи всіх учнів, які навчаються в інклюзивному класі. Крім того, у групи часто об'єднуються учні, які за інших обставин ніяк не взаємодіють між собою.

Для формування комунікативно-мовленнєвих умінь, на наш погляд, ефективними будуть завдання, в яких учні описують природні об'єкти чи явища та роблять узагальнювальні висновки. Такі завдання сприяють розвитку монологічного та діалогічного мовлення, створюють можливість висловити свою думку і загалом

позитивно впливають на успішність виконання навчального завдання. Важливо під час роботи з розвитку мовлення пам'ятати про зворотний зв'язок. Бажано постійно домагатися, щоб жодне висловлювання дітей не залишилося без уваги, необхідно практикувати аналіз висловлювань учнів з ООП педагогами та однокласниками. Усе це має відбуватися у середовищі взаємоповаги та взаємодовіри, де учитель є помічником і надійним радником.

Робота в парах базується на основі підтримки один одного. Тому учні з нормотиповим розвитком можуть підібрати собі учня з особливими освітніми потребами для певного виду діяльності на основі власних вподобань. Працюючи в парах, учні з ООП навчаються уважно слухати відповіді однокласників та самі включаються у процес спілкування. Крім того, вони набувають умінь коректно вести діалог, аргументувати свою точку зору, робити висновки. Вільна форма роботи у парах підвищує емоційний мікроклімат завдяки можливості спілкуватися з однокласником під час уроку.

Формування комунікативно-мовленнєвих умінь на уроках предмета «Я досліджую світ» передбачає включення молодших учнів в практику виконання різноманітних завдань дослідницького характеру: дослідження-спостереження (обстеження, аналіз); дослідження-розпізнавання (опис, порівняння); дослідження-пошук (запитування, передбачення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків).

Дослідницький метод навчання передбачає організацію процесу отримання нових знань. Дослідження дає змогу визначити особливості об'єктів у штучних умовах; створити спеціальні умови для їхнього проведення; формувати вміння зіставляти явища і процеси, за якими учні спостерігають під час досліду; робити висновки та узагальнення. Уміння проводити самостійні дослідження легко переносяться на всі інші види діяльності молодших школярів з особливими освітніми потребами при створенні для цього певних умов.

До ефективних педагогічних технологій, які сприяють формуванню комунікативно-мовленнєвих навчальних умінь на уроках «Я досліджую світ», належать практико-орієнтовані проекти, які передбачають вивчення довкілля рідного краю, проблем, пов'язаних з навколишньою природою, формують в учнів молодшого шкільного віку емоційно-ціннісне ставлення до природи. Під час реалізації інформаційних проєктів-розповідей, які проводять у найрізноманітнішій формі, у молодших школярів формують способи самоорганізації навчальної діяльності, уміння працювати з інформацією. Це передбачає пошук необхідної інформації в довідкових виданнях, зокрема на електронних носіях, у мережі Інтернет; розвиває комунікативні вміння і навички.

Проектна діяльність спрямована на набуття досвіду самостійного виконання завдань, що надважливо для дітей з особливими освітніми потребами. Крім цього, у них формуються уміння ставити запитання, працювати у команді, знаходити нестандартні рішення проблеми та в деяких випадках проявляти творчість.

Ефективною формою організації навчального процесу, яка збагачує комунікативні здібності учнів молодшого шкільного віку, є екскурсії. Вони дозволяють формувати нові знання через безпосередні спостереження за природними та соціальними об'єктами, залучати дітей до дослідницької діяльності, забезпечувати зв'язок теорії з практикою. Під час проведення екскурсій інформація сприймається багатосенсорно, що

дає можливість усебічно вивчати, порівнювати об'єкти, робити узагальнення, встановлювати взаємозв'язки у природі та розвивати комунікативність.

З огляду на проаналізовані дослідження вважаємо, що комунікативно-мовленнєвий розвиток дітей молодшого шкільного віку визначає їхні комунікативно-мовленнєві уміння.

Для формування комунікативно-мовленнєвих умінь у дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивного навчання ефективнішими визначені дослідницькі методи навчання, групові методи роботи, ігрова діяльність, екскурсії, диференційовані завдання та практично орієнтовані проекти. Додатковим методом роботи в умовах інклюзії є використання інформаційно-комунікаційних технологій. У доборі методів і форм навчання в інклюзивних класах доцільно враховувати належність до нозологічної групи.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування комунікативно-мовленнєвих умінь у дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивного навчання. Подальші перспективи його розробки можуть полягати у виявленні механізмів формування комунікативного компонента мовленнєвої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беркаліев Т. Н. Развитие образования: опыт реформ и оценки прогресса школы. СПб, 2007. 134 с.
2. Богуш А., Гавриш Н. Дошкільна лінгводидактика. Теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник. Київ: Вища школа, 2007. 542 с.
3. Вашуленко М. С. Удосконалення змісту і методики навчання української мови в 1–4 класах. Київ: Освіта, 2011. 152 с.
4. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранным языкам: пособие для учителя. Москва: АРКТИ, 2003. 192 с.
5. Голуб Н., Голуб В. Формування природничих понять у дітей з мовленнєвими порушеннями при вивченні природознавства. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Умань, 2018. Ч. 2. С. 46–58.
6. Демидчик Г. Розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів засобами службових частин мови: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. К., 2001. 26 с.
7. Державний стандарт початкової освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>.
8. Дмитренко К. А., Коновалова М. В., Семиволос О. П. Працюємо з «особливою» дитиною у «звичайній» школі. Харків: Основа, 2018. 120 с.
9. Донченко Т. Мовленнєвий розвиток як науково-методична проблема. *Дивослово*. 2006. № 5. С. 2–5.
10. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе. Москва: Просвещение, 1991. 222 с.
11. Калмикова Л. О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психологічний та лінгвістичний аспекти. Київ: НМЦВО, 2003. 300 с.
12. Касаткина Ю. В. Учим детей общению М., Ярославль: Академия развития, 2008. 234 с.
13. Леонтьев А. А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: избранные психологические труды. М.; Воронеж: МОДЭК, 2001. 444 с.
14. Луценко І. Мовленнєвому заняттю – комунікативну мету. *Дошкільне виховання*. 2002. № 1. С. 16–17.
15. Михайловская Г. А. Теория и практика формирования коммуникативно-речевых умений у учащихся 5–9 классов в процессе изучения русского языка: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02. Херсон, 2001. 406 с.
16. Національна доктрина розвитку освіти. *Збірник нормативних документів з освіти та виховання* / упоряд. З. М. Онишків. Тернопіль, Тернопільський національний університет імені Володимира Гнатюка, 2006. 172 с.
17. Нова Концепція української школи / Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова, І. Коберник, В. Ковтунець та ін.; за заг. ред. М. Грищенко. URL: <http://www.oblosvita.mk.ua/attachments/>

- article/3935/.
18. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини як фактор вибору стратегії міжособистісного спілкування. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2019. Том 4. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 15. С. 4–20.
 19. Притулик Н. Формування умінь українського комунікативного мовлення першокласників в умовах російсько-української двомовності. *Початкова школа*. 2004. № 6. С. 12–15.
 20. Скалкін В. Л. Обучение диалогической речи (на материале английского языка): пособие для учителей. Київ: Радянська школа, 1989. 158 с.
 21. Спирина Л. Ф. Особенности речевого развития учащихся с тяжелыми нарушениями речи (IV классы). Москва: Педагогика, 1980. 129 с.
 22. Сульниченко В. М. Теоретичні й методичні аспекти проблеми вдосконалення мовної освіти в сучасній школі. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 4. С. 67–74.
 23. Цєпова І. В., Харченко О. Я. Розвиток навичок мовленнєвої діяльності молодших школярів: аудіювання, говоріння: навчальне видання. Харків: Веста: Ранок, 2008. 176 с.
 24. Benigno V., Vocconi S., Ott M. Inclusive education: helping teachers to choose ICT resources and to use them effectively. *eLearning Papers*. 2007. № 6. Pp. 1–13.
 25. Rix J., Nind M., Sheehy K., Simmons K. Inclusive education: Diverse Perspectives (Learning from Each Other). David Fulton Publishers Ltd, 2004. 236 p.

REFERENCES

1. Berkaliyev, T. N. (2007). Razvitiye obrazovaniya: opyt reform i otsenki progressa shkoly. SPb. [in Russian].
2. Bohush, A., Havrysh, N. (2007). Doshkilna linhvodydaktyka. Teoriia i metodyka navchannia ditei ridnoi movy. K.: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
3. Vashulenko, M. S. (2011). Udoskonalennia zmistu i metodyky navchannia ukrainskoi movy v 1–4 klasakh. K.: Osvita [in Ukrainian].
4. Galskova, N. D. (2003). Sovremennaya metodyka obucheniya inostrannym yazykam. M.: ARKTY [in Russian].
5. Holub, N., Holub, V. (2018). Formuvannia pryrodnychkykh poniat u ditei z movlennievymy porushenniamy pry vyvchenni pryrodoznavstva. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, 2, 46–58 [in Ukrainian].
6. Demychuk, H. (2001). Rozvytok komunikativno-movlennievych umin molodshykh shkolariv zasobamy sluzhbovykh chastyn movy. *Extended abstract of candidate's thesis*. K. [in Ukrainian].
7. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity, zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 liutoho 2018 r. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF> [in Ukrainian].
8. Dmytrenko, K. A., Konovalova, M. V., Semyvolos, O. P. (2018). Pratsuiemo z «osoblyvoiu» dytynoiu u «zvychainii» shkoli. KH.: Osnova [in Ukrainian].
9. Donchenko, T. (2006). Movlennievyy rozvytok yak naukovo-metodychna problema. *Dyvoslovo*, 5, 2–5 [in Ukrainian].
10. Zimnyaya, Y. A. (1991). Psihologiya obucheniya inostrannym yazykam v shkole. M.: Prosveshcheniye [in Russian].
11. Kalmykova, L. O. (2003). Formuvannia movlennievych umin i navychok u ditei: psyhologichnyi ta linhvistychnyi aspekty. K.: NMTSVO [in Ukrainian].
12. Kasatkyna, Yu. V. (2008). Uchim detey obshcheniyu M., Yaroslavl: Akademiya razvitiya [in Russian].
13. Leontyev, A. A. (2001). Yazyk i rechevaya deyatelnost v obshchey i pedagogicheskoy psikhologii: izbrannyye psikhologicheskiye trudy. M.; Voronezh: MODEK [in Russian].
14. Lutsenko, I. (2002). Movlennievomu zaniattiu – komunikativnu metu. *Doshkilne vykhovannia*, 1, 16–17 [in Ukrainian].
15. Mikhaylovskaya, G. A. (2001). Teoriya i praktika formirovaniya kommunikativno-rechevykh umeniy u uchashchikhsya 5–9 klassov v protsesse izucheniya russkogo yazyka. *Doctor's thesis*. 13.00.02. Kherson [in Russian].
16. Natsionalna doktryna rozvytku osvity. (2006). *Zbirnyk normatyvnykh dokumentiv z osvity ta vykhovannia*. Z. M. Onyshkiv (Ed.). Ternopil, Ternopilskiy natsionalnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka

- [in Ukrainian].
17. Nova Kontsepsiia ukrainskoi shkoly / L. Hrynevych, O. Elkin, S. Kalashnikova, I. Kobernyk, V. Kovtunets et. al.; M. Hryshchenko (Ed.). URL: <http://www.oblosvita.mk.ua/attachments/article/3935/> [in Ukrainian].
 18. Pirozhenko, T. O. (2019). Komunikatyvno-movlennievyyi rozvytok dytyny yak faktor vyboru stratehii mizhosobystisnoho spilkuвання. *Aktualni problemy psykholohii, Issue 15, 4–20* [in Ukrainian].
 19. Prytulyk, N. (2004). Formuvannya umin ukrainskoho komunikatyvnoho movlennia pershoklasnykiv v umovakh rosiisko-ukrainskoi dvomovnosti. *Pochatkova shkola, 6, 12–15* [in Ukrainian].
 20. Skalkin, V. L. (1989). Obucheniye dialogicheskoy rechi (na materiale angliyskogo yazyka). K.: Radianska shkola [in Russian].
 21. Spirova, L. F. (1980). Osobennosti rechevogo razvitiya uchashchikhsya s tyazhelymi narusheniyami rechi (IV klasy). M.: Pedagogika [in Russian].
 22. Sulnychenko, V. M. (2009). Teoretychni i metodychni aspekty problemy vdoskonalennia movnoi osvity v suchasni shkoli. *Pedahohika i psykholohiia, 4, 67–74* [in Ukrainian].
 23. Tsepova, I. V., Kharchenko, O. Ya. (2008). Rozvytok navychok movlennievoy diialnosti molodshykh shkoliariv: audiiuvannya, hovorinnia. Kharkiv: Vesta: Ranok [in Ukrainian].
 24. Benigno, V., Bocconi, S., Ott, M. (2007). Inclusive education: helping teachers to choose ICT resources and to use them effectively. *eLearning Papers, 6, 1–13* [in English].
 25. Rix, J., Nind, M., Sheehy, K., Simmons, K. (2004). Inclusive education: Diverse Perspectives (Learning from Each Other). David Fulton Publishers Ltd. [in English].